

STARO SAJMIŠTE

Edukativni obilazak

Maja Jočić i Svetlana Paunović

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

NEVATIM
Young Social Entrepreneurship in Germany

ORGANIZACIJA HAVER SRBIJA

Haver Srbija je neprofitna, obrazovna organizacija građanskog društva, koja u saradnji sa partnerima i partnerkama, neprofitnim organizacijama i institucijama, kroz neformalno obrazovanje i aktivizam utiče na smanjenje predrasuda i diskriminacije u društvu, promovise društveni aktivizam i osnažuje manjine i marginalizovane grupe. Organizacija teži ka izgradnji i jačanju demokratskih principa delovanja i ka promovisanju aktivnog i odgovornog društva. Haver Srbija ostvaruje svoju misiju i ciljeve kreiranjem i realizacijom edukativnih radionica, organizovanjem otvorenih diskusija, predavanja, seminara, izložbi, filmskog festivala i edukativnih treninga.

Promene u društvu ka kojima težimo zahtevaju vreme i dugotrajnu posvećenost i istrajnost. Stoga, organizacija nastavlja da osmišljava i inicira nove programe.

Više o organizaciji Haver Srbija: www.haver.rs ili na FB, IG, LI, YT: Haver Srbija.

PROJEKAT KORACI PROŠLOSTI, SADAŠNJOSTI, BUDUĆNOSTI

Projekat “Koraci prošlosti, sadašnjosti i budućnosti” ima za cilj očuvanje sećanja i obrazovanje o lokalitetima koji su zaboravljeni, napušteni ili nepoznati većem delu građana i građanki, a od izuzetnog su značaja za jevrejsko nasleđe, Holokaust i širu javnost.

Glavni deo projekta je osmišljavanje i implementacija besplatnih obrazovnih obilazaka za javnost. Cilj obrazovanih obilazaka je da doprinesu razvijanju kritičke istorijske svesti i premošćavanju predrasuda koje postoje prema kulturi i istoriji Jevreja. Projekat teži rasvetljavanju i prevenciji postojanja današnjeg antisemitizma i diskriminacije.

Ovim projektom, lokaliteti stradanja i nasleđa u Srbiji postaju mesta obrazovanja i učenja, kao i prostori za aktivizam, i time doprinose stvaranju otvorenijeg, inkluzivnijeg i slobodnijeg društva.

EDUKATIVNI OBILAZAK STAROG SAJMIŠTA

PRE RATA, BEOGRADSKI SAJAM 1937-1938

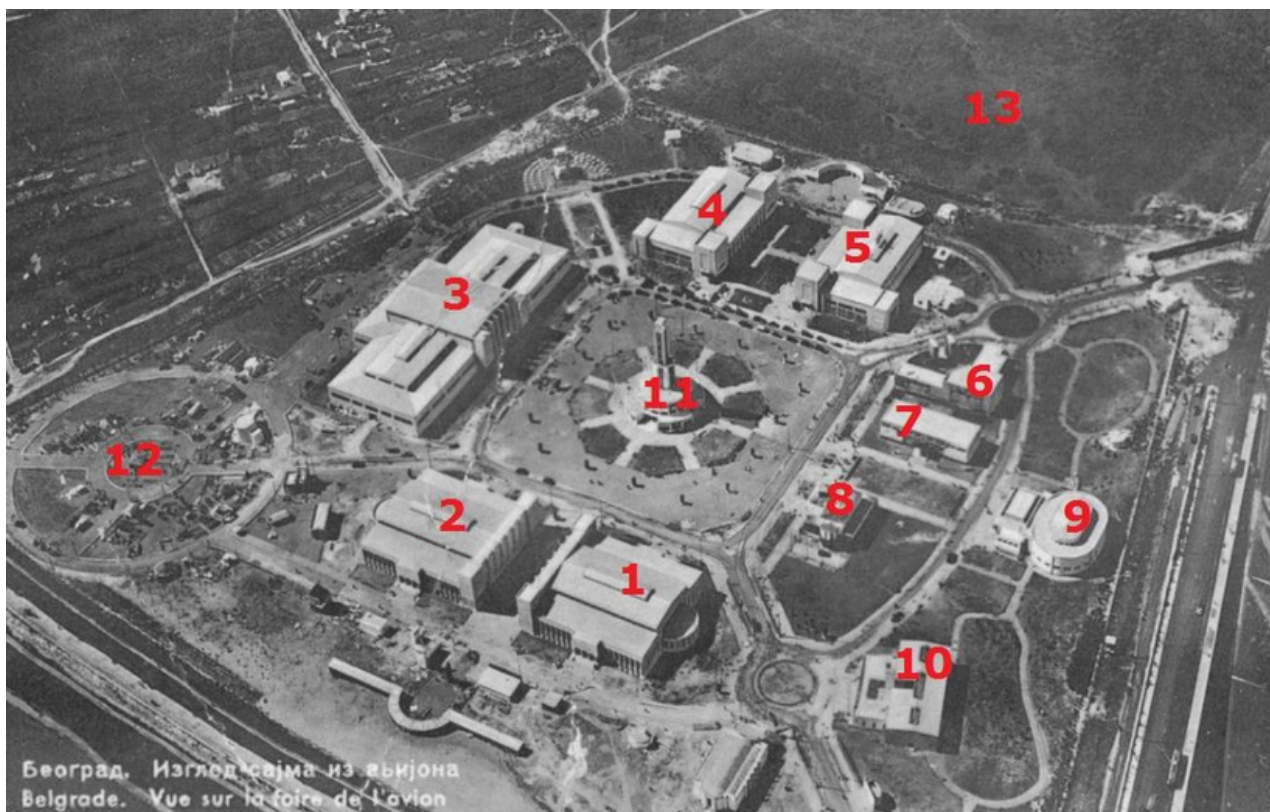
Lokacija: Centralna kula

Već 1936. godine beogradska opština donela je odluku da se močvare pored novoizgrađenog mosta nazvanog Most kralja Aleksandra pretvore u Beogradski izložbeni centar/sajam. Ovo je bio prvi projekat izgradnje na levoj obali Save, koji je najavio proširenje glavnog grada Kraljevine Jugoslavije prema zapadu.

Nakon isušivanja prvih močvarnih zemljišta, graditelji su započeli prvu fazu izgradnje Beogradskog sajma. Prvo su sagradili 5 velikih paviljona (tzv. Jugoslovenski paviljoni) potom Centralnu kulu i Italijanski, Mađarski, Rumunski, Čehoslovački i Spasićev paviljon. Druga faza izgradnje završena je 1938. godine otvaranjem Turskog i Nemačkog paviljona.

Sajmište, koje se nalazilo samo nekoliko minuta hoda od centra Beograda, ubrzo je postalo popularna destinacija za gradske stanovnike. Osim toga, doveo je i strane investitore i proizvođače u Jugoslaviju. Organizovani sajmovi i izložbe pružili su bogatu zabavu za širu javnost. Ovde ste mogli naći sve, od restorana, tržnica i ulične zabave do kulturnih događaja kao što su koncerti klasične muzike i umetničke izložbe. Philips je organizovao prvu televizijsku emisiju na Balkanu iz svog paviljona na Beogradskom sajmu. Čehoslovački proizvođač automobila Škoda izgradio je padobranski toranj visok 74 metra, najviši u Evropi u to vreme. Korišćen je za obuku padobranaca iz svih krajeva bivše Jugoslavije.

Važno je napomenuti da se Beogradski sajam nije bavio samo zabavom ili tehnološkim inovacijama i industrijskim poduhvatom, već i politikom. Nemačke i italijanske vlade su koristile svoje nacionalne paviljone da promovišu vrednosti nacističkog i fašističkog režima. Nacističke zastave bile su istaknute ispred nemačkog paviljona. Njegova unutrašnjost bila je ukrašena svastikom i drugim nacionalsocijalističkim simbolima. Štaviše, ekspanzija Nemačke u Evropi direktno je uticala na izgled Beogradskog sajma.

1-5	Yugoslav Pavilions 1-5	9	Spasić Pavilion
6	Italian Pavilion	10	Hungarian Pavilion
7	Czechoslovakian Pavilion	11	Central Tower
8	Rumanian Pavilion	12	Site of the Skoda tower
		13	Site of the German Pavilion (phase 2)

br. 64 Porodica Demajo ispred Nemačkog paviljona 1940.godine. Ženika, Samuilo i njihovo troje dece Solomon, Jelena i Isak stradali su kao zatvorenici logora, koji će biti uspostavljen na ovom mestu krajem 1941. godine. Ceta porodica je ugušena u pokretnoj gasnoj komori maia 1942 u poslednjem transportu logoraša

EDUKATIVNI OBILAZAK STAROG SAJMIŠTA

TOKOM RATA (Jevrejski logor - Judenlager Semlin)

Lokacija: Spomenik kod Turskog paviljona

1941. godine Nemačka je napala i okupirala Jugoslaviju. Gestapo je izdao naređenje po kojem su svi Jevreji morali da se jave nemačkoj policiji kako bi bili registrovani i dobili žute trake. Kazna za nečinjenje toga bila je smrt.

8. decembra uspostavljen je koncentracioni logor na Sajmištu. Bio je pod upravom Gestapoa i komandira SS oficira. Koncentracioni logor Sajmište je bio prvi koncentracioni logor u Evropi koji je usvojen i izabran za interniranje (zatvaranje, zatvaranje) Jevreja. Na ovom mestu, samo tokom dva meseca 1942. godine, 6320 Jevreja, uglavnom žena, dece i staraca (što je bila polovina tadašnje jevrejske populacije u okupiranoj Srbiji), sistematski je ubijena u pokretnoj gasnoj komori - dušegupci, dovedenoj ovde iz Nemačke .

Nakon uništenja (streljanja) Jevreja, u jevrejski koncentracioni logor na Sajmištu dovedene su prve jevrejske i romske porodice, uglavnom žene, deca i starije osobe. Ukupno je bilo oko 6400 jevrejskih zatvorenika i oko 600 romskih. Većina zatočenika Roma je puštena iz logora. Jevrejskim ženama i njihovim porodicama rečeno je da će biti prebačene u drugi koncentracioni logor u Rumuniji i Poljskoj. Rečeno im je da spakuju svoje torbe i označe ih svojim imenom i adresom. Svi su se ugušili u dušegupki koji je vozio do mesta izvan Beograda. Kada bi dušegupka stigla do mesta zvanog Jajinci, iz njega su izneseni i zakopani leševi. Kasnije, da bi se sakrili dokazi o ovom masovnom ubistvu, leševi su izvođeni i spaljeni.

Pritvorski logor Semlin (Prihvatni logor Zemun - Anhaltelager Semlin)

Nakon ubistva interniranih Jevreja, Sajmište je postalo logor za političke neprijatelje, partizane i radnike prisilnog rada. Većina interniranih je prebačena dalje u druge radne logore u Trećem Rajhu. Od maja 1942. do jula 1944. kroz logor je prošlo 32000 zatočenika (logoraša), uglavnom Srba. 10600 ljudi je poginulo, umrlo od gladi, umrlo od teškog fizičkog rada ili bolesti. Sajmište je bio najveći koncentracioni logor u okupiranoj Srbiji.

Koncentracioni logor Sajmište je 1943. godine dobio centralnu ulogu u mreži nemačkih tranzitnih logora. Ovde su dovedeni zatočnici iz Italije, Grčke i Albanije. Godine 1944. tokom savezničkog bombardovanja Beograda veliki broj zatočenika je ubijen. Samo mali broj ljudi je uspelo da pobjegne. Godine 1944. logor je zatvoren i zatočnici su prebačeni u različite koncentracione / radne logore ili su oslobođeni.

Centralna kula: Do jula 1942. godine komanda logora, kao i jevrejska uprava.

Upravna zgrada: Komanda straže. Od sredine jula 1942. godine, u njoj se nalazila komanda Prihvatnog logora, koja je tada premeštena iz centralne kule.

Jugoslovenski paviljoni: Smeštaj logoraša i kuhinja. U paviljonima broj 1 (2100m²) i 3 (najveći, 5100m²) bile su smeštene jevrejske žene i deca; u paviljonu broj 2 (2100m²) Romi; u paviljonu broj 5 (1620m²), koji je bio ograđen žicom i odvojen od drugih paviljona, jevrejski muškarci dovedeni iz Topovskih šupa; u paviljonu broj 4 (1620m²) bila je smeštena kuhinja. Između drugog i trećeg paviljona nalazili su se nužnici, odnosno nužničke jame pod vedrim nebom, ukupno 12.

Zadužbina Nikole Spasića (Spasićev paviljon, paviljon Nikole Spasića): Bolnica i apoteka.

Turski paviljon: Kupatilo (ukupno deset tuševa) i mrtvačnica.

Mađarski paviljon: Od maja do početka novembra 1942. godine, za vreme postojanja Prihvatnog logora, služio je kao mesto za batinanje i ubijanje zatočenika.

Italijanski paviljon: Magacini za hranu i stolarska radionica.

Čehoslovački paviljon: Magacin u kojem su držane lične stvari (obuća, odeća, itd.), koje su Jevreji doneli sa sobom.

Drugi paviljoni

Paviljon Stefanović, Rumunski paviljon, Ribarski paviljon, Filipsov paviljon i Nemački paviljon imali su razne namene tokom postojanja Jevrejskog logora i Prihvatnog logora.

EDUKATIVNI OBILAZAK STAROG SAJMIŠTA

Lokacija: Spasićev paviljon

U ovom paviljonu je bila bolnica.

Hilda Dajč je rođena 1922. u Beču, u aškenaskoj porodici koju su sačinjavali njeni roditelji, Emil i Augusta i mlađi brat Hans. Pre rata, nakon što je maturirala u gimnaziji kao jedna od najboljih u svojoj generaciji, Hilda se upisala na studije arhitekture, na Beogradskom univerzitetu. Pošto su, u okupiranoj Srbiji, studije prekinute, Hilda je volontirala kao medicinska sestra u Jevrejskoj bolnici u Beogradu. Decembra 1941. jevrejskim ženama, deci i starcima bilo je naređeno da spakuju lične stvari i jave se glavnoj kancelariji Specijalne policije. Odvedeni su u adaptirani Paviljon broj 3, u novoosnovani Judenlager Semlin. Hilda Dajč se dobrovoljno prijavila da pomaže u bolnici u logoru na Sajmištu, gde je kasnije i ubijena. Datum smrti Hilde Dajč nije poznat, ali je sigurno da je ubijena u gasnom kamionu, zajedno sa preko 6.000 žena, dece i starih.

Sačuvana su četiri pisma, koja je pisala svojim prijateljicama Nadi Novak i Mirjani Petrović. Ta četiri pisma predstavljaju najdragoceniji izvor informacija o uslovima u logoru Sajmište, ali i jedno od najpotresnijih svedočanstava obesmišljenosti života u senci Holokausta.

HILDA DAJČ

Prvo pismo

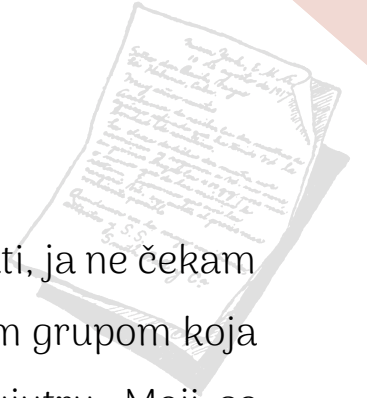
Nado, draga moja,

Sutra ujutru polazim u logor. Mene niko neće naterati, ja ne čekam na poziv. Javljam se dobrovoljno da pođem sa prvom grupom koja polazi iz Džordža Vašingtona 23, sutra u 9 sati ujutru. Moji se protive mojoj odluci, ali ja mislim da ćeš me barem ti razumeti: ima toliko ljudi kojima je potrebna pomoć, da ja moram po nalogu svoje savesti da pređem preko sentimentalnih razloga u vezi sa porodicom i kućom i da se potpuno stavim u službu drugih. Bolnica ostaje još u varoši, a upravnik mi je obećao da će me ponovo primiti kada se bolnica bude preselila u logor. Potpuno sam mirna i staložena i uverena da će sve ispasti dobro, čak iznad mojih optimističkih pretpostavki. Misliću često na tebe, ti znaš, a možda i ne, šta si za mene predstavljala - to ćeš i ubuduće. Ti si mi najlepša uspomena iz mog najprijatnijeg perioda - iz družine.

Nado moja draga, ja te mnogo, mnogo volim.

Hilda.

7. XII 1941.

HILDA DAJČ

delovi drugog pisma

Draga moja Mirjana,

Pišem ti iz štalske idile ležeći na slami dok se umesto zvezdanog neba nalazi nad mojom glavom drvena konstrukcija krova paviljona br. 3. Sa moje galerije (treće) koja se sastoji iz niza dasaka, a na kojoj nas tri imamo svaka po 80 cm u širini životnog prostora, posmatram ovaj lavirint, odnosno mravinjak bednika čije su tragedije brojne kao i oni koji žive ne zato sto su svesni da će jednom biti bolje, već zato što nemaju snage da prekinu sa životom. Ukoliko je to to.

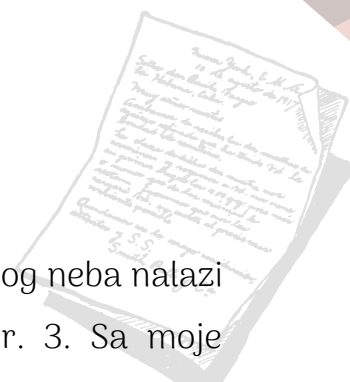
Mirjana draga, ovde sada ima 2 000 žena i dece, skoro 100 odojčadi za koje ne može ni mleko da se skuva jer nema ogreva, a prema visini paviljona i jačini košave možeš već da izračunaš stepen toplote. Čitam Hajnea i on mi prija, mada imamo toalet udaljen pola kilometra i to za petnaest osoba najedanput, mada smo do četiri sata dobili samo dva puta malo kupusa za koji se vidi da je u vodi kivan, mada ležim na malo slame, a deca sa svih strana i svetlost gori cele noći, mada viču na nas „Idiotische Saubande” [idiotska svinjska bando] itd., mada nas zovu svaki čas na zbor i sve prestupe “strogo kažnjavaju”. Židova ima dosta. Ja sam počela danas sa radom u ambulanti, tj. jednom stolu sa nekoliko flaša i gaze, za kojim je samo jedan lekar, jedna apotekarka i ja. Posla ima dosta, ljudi, tojest žene, padaju u nesvest itd. Ali se u većini slučajeva drže više nego junački. Retke su suze. Naročito kod omladine. Jedino što mi nedostaje jeste pristojna mogućnost za umivanje.

Nama će doći još 2 500 osoba, a ima svega 2 lavaboa, tj. česme. Postepeno će sve doći u red i u to nimalo ne sumnjam.

Broje nas često, iz istog razloga su i paviljoni ograđeni žicom. Nimalo ne žalim što sam došla, već sam zadovoljna svojom odlukom

Ja znam, čvrsto sam ubedena u to da je ovo samo prolazno (što ne isključuje mogućnost da to traje i nekoliko meseci), kraj će biti dobar i ja sam unapred zadovoljna.

9. XII 1941.

EDUKATIVNI OBILAZAK STAROG SAJMIŠTA

GAS VAN „DUŠEGUPKA“ (ŽRTVE)

Lokacija: Spomenik na obali Save

Prve žrtve dušegupke u Beogradu bile su osoblje i pacijenti iz dve jevrejske bolnica u gradu. Tokom dva dana, više od 800 ljudi (uglavnom bolničkih pacijenata) je bilo ukrcano, u grupama od 80 do 100 ljudi. Umrli su od trovanja ugljen-monoksidom dok se kamion vozio kroz Beograd.

Kada su jevrejske bolnice ispražnjene i zatvorene, počelo je uništavanje jevrejskih zatvorenika u Semlinu (Staro sajmište). Zatvorenici su otišli u velikom tamno sivom zapečaćenom kamionu. Čak stotinu ljudi moglo se ukrcati u njega. Nije bilo mesta unutra. Kamion je uvek bio parkiran ispred kapije - nikada nije ušao u logor.

Onima koji su izabrani za transport, naređeno je, ili bolje rečeno, uljudno im je savetovano da ponesu sve vredne stvari sa sobom, a za ostatak njihovih stvari su im naložili da navedu tačnu adresu. Potom bi SSovac stavio te stvari u drugi kamion, koji je uvek pratio sivi kombi. Kada je ovo urađeno, internistima je naloženo da uđu u kamion, i dva vozila bi krenula, a da niko od njih nije znao kuda.

Ovi transporti postali su svakodnevna pojava. Nedeljom i praznicima ih nije bilo, ali je u nekim slučajevima kamion odlazio dva puta u jednom danu. Vozač sivog kombija često je ulazio u logor, okupljao decu oko sebe, milovao ih, nosio u naručje i davao im bombone. Deca su ga volela i uvek su trčala prema njemu da bi pokupila bombone. Niko u logoru nije pomišljao da ih vode u smrt. Većina je verovala da ih odvođe u neki radni logor.

"Kada bi bio natovaren, kamion je odlazio do Savskog mosta , na svega nekoliko stotina metara od ulaza u logor, gde bi Andorfer [komandant logora] čekaao u kolima, kako ne bi gledao utovar [...] Sa druge strane mosta, gasni kamion se zaustavljao i jedan od vozača silazio i zavlačio se pod njega, da bi spojio auspuh sa hermetički zatvorenim tovarnim odeljkom. Kamion sa prtljagom zatočenika bi skretao s puta, a gasni kamion i komandantov auto nastavljali kroz centar Beograda, do gubilišta podno Avale."

Između 19. marta i 10. maja, Gec i Mejer, u pratnji komandanta logora Herberta Andorfera, vozili su između 65 i 70 puta između Semlina i Jajinaca, ubivši oko 6.300 jevrejskih zatvorenika. Od skoro 7000 Jevreja interniranih u Semlinu, manje od 50 žena je preživelo. Oslobođeni su uglavnom zbog braka sa Srbima.

SVEDOČANSTVO RADISAVA PAVLOVIĆA

Za vreme okupacije radio sam u fabrici Ikarus, kao mehaničar. Prelazio sam svakodnevno iz Beograda vozom, a koji put i kamionom, pošto stanujem u Beogradu. Jedno popodne u zimu 1941–1942. godine, dana i meseca se ne sećam tačno, video sam Jevreje (poznao sam ih po traci koju su nosili preko ruke) kako na nosilima prenose leševe, koji su bili uvijeni u beo čaršav preko zaleđene Save, sa logora na Sajmištu na drugu – beogradsku obalu Save.

Video sam dalje da je na beogradskoj obali stajao veliki kamion u koji su već bili utovareni leševi isto tako uvijeni u belo platno. Moglo ih je biti 20-30 leševa. Prolazio sam pešice pored kamiona, propeo se na prste (nalazio sam se na jednoj maloj uzbrdici) pa sam tako mogao da opazim leševe u kamionu. Video sam isto tako na suprotnoj obali Save još izvestan broj leševa poredanih koji su verovatno takođe trebali da budu utovareni u kamion.

Svedočanstvo izneto pred DK 28. aprila 1947. godine.

OBMANA JE BILA POTPUNA¹⁴⁰

Kamion – dušegupka je bio parkiran pred ulazom u logor da bi se tu popunio, dok je drugi, otvoreni kamion, ušao u logor da pokupi stvari putnika. Jedan od vozača kamiona šetao je po logoru, okupljao oko sebe decu i delio im bombone. Za svaki transport određivana je po jedna jevrejska lekarka ili medicinska sestra kao pratilac. Obmana je bila potpuna, i u početku je čak bilo dosta dobrovoljaca za transporte. Logorašice su se između sebe dogovorile da će u kamion za prtljag ubaciti poruke sa vestima o novom logoru, ali nikakve poruke nisu nađene. Na kraju, kada je broj dobrovoljnih putnika bio iscrpen, Nemci su sastavili liste sa imenima i logorašice su prozivane iz dana u dan za nove transporte, čak i tada nisu ni slutile kakva im sudbina neposredno predstoji.

Kad bi se napunio, kamion-dušegupka je vozio ka savskom mostu, samo nekoliko stotina metara od ulaza u logor, gde je Andorfer čekao u jednim kolima

da ne bi bio svedok utovarivanja. Most je bio oštećen i samo je jedan raspon mosta bio otvoren; zbog toga se saobraćaj odvijao naizmenično u dva smera. Vreme prelaska kamiona bilo je, međutim, tako podešeno, da dušegupka ne mora čekati u redu. Taj kamion je imao službene registarske tablice koje su mu garantovale da niko neće pokušati da izvrši inspekciju njegovog tovara, a Andorfer nije morao nijednom da pokaže svoje specijalne papire. Stigavši na beogradsku stranu mosta, kamion se zaustavio, a jedan od vozača je izašao i podvukao se ispod kamiona da bi cev s izduvnim gasovima povezo sa zapečaćenom kabinom. Kamion sa prtljagom je tada skrenuo s puta, dok su dušegupka i komandantov automobil prošli kroz Beograd do jednog strelišta u podnožju Avale.

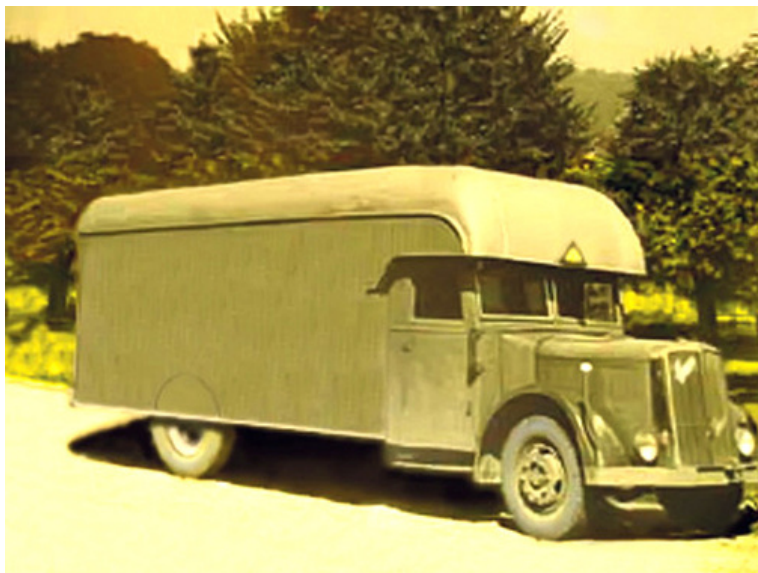
Tako su isti ljudi – Andorfer i Enge, vozači kamiona – dušegupke Gec i Majer, četvorica policajaca i sedam

srpskih zatvorenika – iz dana u dan tokom čitava dva meseca obavljali istu užasnu proceduru. Svakog jutra izuzev nedelje i praznika, a obično i po dva popodneva sedmično, kamion-dušegupka vozio je od Sajmišta do Avale. U poveći „Saurer“ predviđen za oko 50 odraslih muškaraca, često bi bilo utrano i po stotinu žena i dece u jednom transportu. Po okončanju poslednjeg istovara, 10. maja 42. streljani su i srpski zatvorenici.

Sajmište nije izabrano kao mesto za logor zbog svoje nepristupačnosti niti zbog tajnosti lokacije. Logor se, naime, jednom svojom stranom nalazio pored samog puta koji je vodio od savskog mosta do predgrađa Zemuna, koji su mnogo koristili nemački okupatori. Sa druge strane logora nalazila se reka Sava, a preko reke bila su uzvišenja Beograda. Iz viših delova grada, svako je mogao da baci pogled preko reke i da vidi logor. Godine 1941. ovo nije smetalo Nemcima koji su došli na Balkan

kao novi *Herrenvolk* (narod gospodara), ubeđeni u svoju pobedu i prilično ravnodušni prema javnom izlaganju njihovih zverstava. Tek 1943. kada ih je ratna sreća već očigledno bila napustila i kada su nastojali da svoju okupacionu politiku prikažu pred svetom kao „humaniju“, taj prizor je počeo Nemce zabrinjavati. Novi nemački ambasador Norman Nojbaher tražio je da se logor Sajmište ukloni zbog toga što je njegovo dugotrajno postojanje „pred očima stanovnika Beograda politički nepodnošljivo s obzirom na osećanja javnosti“. Njegov zahtev bio je ignorisan, pa je u tom logoru do kraja rata stradalo oko 47.000 zatočenika.

Osmog juna 1942. Šefer je izvestio skup oficira Vermahta da u Srbiji jevrejsko pitanje više ne postoji. Izrekao je, sa ponosom, da je „Beograd jedini veliki grad u Evropi koji se oslobodio Jevreja“.

SEĆANJE

Neka se brdo uspomena seća umesto mene.

To je razlog zašto postoji.

Neka se „park u-znak-sećanja“ seća,

neka se ulica „nazvana-po“ seća,

neka se „dobro-poznata“ zgrada seća,

neka se sinagoga, po Bogu nazvana, seća,

Neka se zamotani svitak Tore seća.

Neka se zastave sećaju,

ti raznobojni velovi istorije: tela koja su u njih umotana

odavno su postala prašina. Neka se prašina seća.

Neka se prljavština pred kapijom seća.

Neka se novorođeni sećaju.

Zveri u polju i ptice na nebesima

neka se hrane i neka se sećaju.

Neka se svi oni sećaju tako da ja mogu da se odmorim.

JEHUDA AMIHAI

EDUKATIVNI OBILAZAK STAROG SAJMIŠTA

ZNAČAJ STAROG SAJMIŠTA

Istoričari smatraju da je koncentracioni logor Sajmište važno mesto u istoriji Holokausta.

Koncentracioni logor Sajmište nije samo najveće mesto patnje Jevreja u okupiranoj Srbiji. To je takođe jedan od prvih logora u Evropi u kojem je lokalna nemačka uprava uz pomoć vlade u Berlinu sprovela masovna ubistva Jevreja. Jedan od najznačajnijih američkih istoričara, Kristofer Brauning, tvrdi da „ubijanje Jevreja na Sajmištu ukazuje na efikasnost i hladnokrvnu rutinu koja će kasnije biti poboljšana u logorima smrti i zato se ovaj zločin, koji je počeo ovde, treba posmatrati kao širi plan za uništenje evropskih Jevreja.

Brauning objašnjava da su „stražari i dalje čuvali, bilo da se radi o mostu, koncentracionom logoru ili masovnom pogrebu. Vozači su vozili, bilo da se radi o limuzini sa vozačem ili kombiju za gas. Hemičari su radili u njihovoj kriminalističkoj laboratoriji, da li da rešavaju ubistva ili da im pomognu. Mehaničari su radili u svojim garažama na svim vozilima, bez obzira na njihovu funkciju, a nadzornici voznog parka su ih nabavili i poslali. Komandanti logora održavali su red u logoru, da li je bilo potrebno pretiti Srbima da isporuče minimalne zalihe hrane kako bi zadržali svoje zarobljenike u životu mesec dana ili izmislili fiktivne propise lažnog tranzitnog logora kako bi iste zatvorenike poslali u sigurnu smrt.

Proces ubijanja u Semlinu bio je razdvojen tako da je svima koji su bili uključeni omogućeno da nastave svoj posao, dok su istovremeno učestvovali u uništavanju Jevreja. Ubistvo je postalo samo „mali incident“ u dugoj karijeri svih uključenih. U godinama koje su usledile, to je postalo prepoznatljivo obeležje nacističkih logora smrti.

Koncentracioni logor Sajmište je takođe centralno mesto u istoriji Holokausta u Srbiji. Skoro polovina od ukupnog broja Jevreja sa teritorije nacističke okupirane Srbije stradala je tamo za manje od dva meseca u proleće 1942. godine, čineći Srbiju prvom nacističkom okupiranom teritorijom koja je proglašena "očišćenom od Jevreja".

U periodu socijalističke Jugoslavije, ubijanje Jevreja na Sajmištu je viđeno samo kao deo šire politike koju su nacisti sproveli u Srbiji. U isti mah, to se smatralo manifestacijom rasizma koji je usmeren ne samo prema Jevrejima, već i prema Romima i Slovenima (Srbima). Isto je bilo i u drugim komunističkim zemljama: Holokaustu se nije pristupilo kao jedinstvenom istorijskom događaju. Umesto toga, ubijanje Jevreja je protumačeno kao "refleks fašizma", a komemoracija jevrejskih žrtava bila je deo komemoracije svih žrtava fašizma, boraca za nacionalnu slobodu i socijalističkih revolucionara.

Mislimo da izgradnja memorijala na Sajmištu mora predstavljati deo šire inicijative. Nadamo se da će Holokaust i komemoracija Holokausta postati specifična tema sećanja i da će dobiti odgovarajuću pažnju.